

“Ovada Siyaset” ve Demokratik Temsil Mücadelesi: Kürt Hareketi Örneği

Selçuk Kahraman¹

Özet

Bu çalışma, “seçim” tecrübeleri ve “temsil” elde etme yönünden Kürt Hareketi örneğinde bir inceleme sunmaktadır. Kürt Hareketi partilerinin bugüne kadar çeşitli süreçler yaşamasına karşın “seçimler” ve “temsiliyet” konusunda demokratik siyasetin içinde kalarak oldukça ısrarcı oldukları görülmüştür. Üstelik pek çok parti kapatma, parti feshetme, parti birleştirme ve yedek partiler kurma yönüyle Türk siyasal yaşamı içerisinde Kürt Hareketi, İslamcı partiler geleneğini oluşturan Millî Görüş Hareketi’nden de ayrılan ve çeşitlenen tecrübeler sunduğu açıktır. Kaldı ki Şerif Mardin’in Türkiye’nin “merkez” tipolojisi dışında konumlandığı “çevre” partileri ve hareketlerinin ilk örnekleri, Türk siyasal hayatında Millî Görüş Hareketi ve Kürt Hareketi bağlamında kendine yer bulmuştur. Bununla birlikte Millî Görüş partileri de her ne kadar kapatma davaları ve siyasi yasaklara konu olsa da Kürt Hareketi partileri gibi yerel ve genelde geniş çaplı tutuklamalara ve kayımlara uzanan daha sert ve geniş müdahalelerle karşılaştığı söylenemez. Diğer yandan Kürt Hareketi’nin üç hususta ısrarcı olduğu görülmüştür: partileşme, siyasal katılma (seçimler) ve siyasal temsil elde etme (temsiliyet). Bu üç unsur ise demokratik siyasal rejimlerde demokratik bir temsil mücadelesinin temel araçlarını ve alanını oluşturmaktadır. İşte bu çalışma, Kürt Hareketi’nin yaklaşık 40 yıllık bir döneminin yerelde ve geneldeki “seçim ve temsil” serencamını açıklamaktadır.

Giriş

Demokrasi, meşhur ifadesiyle halkın halk için halk tarafından yönetilmesidir. Demokratik temsil ise halk tarafından temsil edilmesine bir şekilde rıza gösterilen siyasal araçlar sistemidir. Böylece bir aracı (aday), katılım gösteren halkın rızası ve/veya iradesi ile temsil hakkı kazanmaya

1 Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, skahraman@erbakan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1217-0472

çalışır. Bu noktada ortada demokratik temsilin elde edilmesini tanımlayan bir süreç doğar. Bu süreçte katılım iradesi ve temsile rıza temelinde bir demokrasi işletilmesi amaçlanır. Bu amaçla meşruiyet kazanılır ve hak ve talepler siyasal arenaya taşınır. Bu noktada siyasal temsil, demokratik toplumlarda yönetilenlerle karar verme konumundaki aktörler arasındaki ilişkiye gönderme yapar (Özkan, 2020: 56-57). Hal böyleyken “halk”, “demokrasi” ve “demokratik” kavramlarına bolca vurguyu içeren Kürt Hareketi’nin her şart altında katılım/katılma ve temsil/temsiliyet odaklı demokrasi anlayışları bağlamında meşru bir zemin inşa etmeye çalışması -sivil siyaset zemininde- anlaşılabilir bir durum haline gelmektedir.

Ekim 2006’da dönemin Doğru Yol Partisi (DYP) Genel Başkanı olarak eski İçişleri Bakanı Mehmet Ağar, Diyarbakır’da yaptığı bir konuşmada Kürt Meselesinin ABD veya başka yerlere havale edilmeden ve bölünme endişesi yaşanmadan içeride çözümlenebilmesi gerektiğini belirterek PKK’lılara² gerekirse genel af sunularak dağda yerine düz ovada siyaset yapabilme olanağının desteklenmesi gerektiğini savunmuştur (Hürriyet, 2006). Bu çalışmanın başlığında yer alan “ovada siyaset” vurgusu Ağar’ın kamuoyunda ünlenen bu vurgusuna atıfla tercih edilmiştir.³ Kaldı ki bu editörlü kitap çalışmasının üst başlığını niteleyen Türk siyasal hayatındaki demokratikleşme çabalarının en müşkül alanlarından biri, Kürt Hareketi ile ilişkili partilerin yasal, siyasal ve kurumsal zeminde siyaset üretme olanak ve pratikleri üzerinden daha anlamlı olacağı düşünülmektedir.

22 Ekim 2024 tarihinde MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, “Şayet teröristbaşının tecridi kaldırılırsa, gelsin DEM Parti grup toplantısında konuşsun, terörün bittiğini, örgütün lağvedildiğini ilan etsin. Bu dirayet ve kararlılığı gösterirse, umut hakkının kullanımıyla ilgili yasal düzenlemenin yapılması ve bundan yararlanmasının önü de ardına kadar açılsın.” (NTV, 2024) ifadelerini kullanarak o güne kadarki MHP’nin Kürt Meselesine bakışını⁴ oldukça farklı bir zemine taşımış ve demokratik siyaset alanını işaret etmiştir. Bu çerçevede Ahmet Türk, Pervin Buldan ve Sırrı Süreyya Önder’den oluşan İmralı Heyeti kurulmuş, 28 Aralık 2024’te Buldan ve Önder, Abdullah Öcalan’ı İmralı’da ziyaret etmiş ve 27 Şubat 2025’teki üçüncü görüşmede DEM Parti eş genel başkanları ile genişletilmiş Heyet,

2 PKK’ya ilişkin ayrıca bkz. Dural, 2013; Bakan ve Yıldırım, 2021.

3 Örneğin Ahmet Türk’ün “PKK’yla bağlantım yok, şiddeti değil demokratik siyaset zeminini savunuyorum” (BBC, 2024b) sözleri ile Emine Ayna’nın “PKK, demokratik siyasete katılmalıdır” (Hürriyet, 2010) sözleri bir arada değerlendirildiğinde “ovada siyaset”, demokratik siyaset zeminini destekleyen bir yaklaşım olarak nitelendirilebilir.

4 MHP’nin Kürt Meselesine ilişkin önceki yaklaşımları için ayrıca bkz. Celep, 2010; Dural, 2016.

Öcalan'la birlikte bir fotoğraf vererek Öcalan'ın PKK'ya silah bırakma çağrısını okumuştur (Rudaw, 2025). Böylesi yeni bir süreçle birlikte Kürt Hareketi'nin demokratik siyaset zeminindeki temsilinin önemi ayrıca anlam kazanmıştır.

Temsili demokrasilerin özelliklerinden biri olarak, ülkenin farklı toplumsal kesimlerinin sistem içerisinde kendine yer bulmaya çalışarak ayrışmasını engellemek olduğu ileri sürülür. Bu bir yönüyle anlamlı olmakla birlikte toplumsal ve siyasal kültür, seçim sistemi ve hükümet sistemi tasarımları ya da ülkenin ilgili kanunları ve pratikleri de özellikle “çevresel” siyasal hareketlerin alan ve olanak kazanabilmesi adına önemli dinamikler ortaya koyar. Diğer yandan demokrasilerin vazgeçilmez öğeleri arasında yer alan (Okutan, 2021) ve siyasal katılmanın en eski araçlarından biri olan (Uysal ve Toprak, 2013: 12) siyasal partilerin, kendilerini göstermeleri gereken birinci adres, elbette toplum karşısında verdikleri sınavı resmeden seçim sandığıdır. Bu nedenle seçimlere katılan ve seçim sandığında yer bulabilen siyasal partiler, demokrasilerde daha da önem kazanırlar. Bu çalışmada Türk siyasal hayatının önemli bir çevre hareketine tekabül eden Kürt Hareketi partilerinin seçim tecrübeleri incelenecektir. Merkez alanın dışında siyasal mücadelenin daha güç olmasına koşut olarak bu siyasal partilerin seçimlere yönelik ilgisi, temsil edilmeye yönelik devamlılık ve her türlü engele karşın sandığa olan ısrarlarının, “katılım”, “temsil” ve “demokrasi” olguları ile doğrudan bir anlam bulduğu savunulmaktadır.

Kürt Hareketi partileri arasından bugüne kadar genel seçimler boyutunda HEP (SHP), HADEP, DEHAP, HDP ile Yeşil Sol Parti; yerel seçimler boyutunda ise HADEP, (SHP), DTP, BDP, HDP ve DEM Parti olarak toplum karşısına çıktığı görülmüştür. Bu açıdan ulusal çapta milletvekili genel seçimleri ile yerel düzeydeki meclisler ve belediye başkanlıkları iki boyutta kronolojik olarak incelenmektedir. Bu süreçlerde yaşanan sorunların yine aynı anlatım biçimine koşut olarak vurgulanmasına çaba gösterilmektedir. Ardından çalışmanın sonuçları ile çalışma tasarımı tamamlanmaktadır.

KÜRT HAREKETİ PARTİLERİ

Kürt Hareketi, 1980 sonrası fiili anlamını ilk aşamada 1987 milletvekili genel seçimlerinde Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) listelerinden parlamentoya girenlerle, ardından resmi anlamını SHP'den ayrılanlarca 1990'da kurulan Halkın Emek Partisi (HEP) ile kazanmıştır. Çalışmanın bu kısmında SHP içerisinde başlayan ve günümüzde DEM Parti olarak varlığını sürdürmeye devam eden Kürt Hareketi'nin ana damarı, temelde temsil boyutunda bu kısımda yerel ve genel seçimler bağlamında iki kısımda inceleme konusu edilecektir.

HEP’ten Yeşil Sol’a Genel Seçim Pratikleri

Sosyal Demokrat Halkçı Parti’nin (SHP) “Doğu ve Güneydoğu Sorununa Bakışı ve Çözüm Önerileri” başlıklı 1989 Raporu, günümüzde CHP’nin resmi sayfasında CHP raporları arasında yer verilmesi yönüyle de önemli bir siyaset belgesidir. İlgili rapor, döneminin SHP Genel Sekreteri Deniz Baykal başkanlığında hazırlanmıştır. Raporun “demokratikleşme” ile ilgili kısımlarında Türkiye’nin iki coğrafi bölgesinin ağırlıklı olarak etnik açıdan Kürt olduğu belirtilmiş, Batı’da yaşayan Kürtlerin toplumsal ve siyasal bütünleşmeye yönelik sorunlar yaşamazken Doğu’daki Kürtlerin yaşadığı, bu durum üzerinde dönemin iktidarı ile bölgedeki “ayrılıkçı etnik grubun silahlı mücadelesi” birlikte sorumlu tutulmuş, uzun süren sıkıyönetim ve olağanüstü yönetim biçimleri eleştirilmiş, anadil yasağının kaldırılmasının demokrasinin gereği olduğu ve anadilde özel eğitim ve yayın yapılabilmesinin serbest bırakılması gerektiği, Kürt sorununun Türkiye’nin genel demokratikleşme sorunu ile iç içe olduğu, göçaltı ve tutuklamalarda hukuk ilkelerinin demokratik bir anlayışla yeniden düzenlenmesi gerektiği, Bölge Valiliği ve köy koruculuğu uygulamasına ve yerleşim birimlerinin zorla boşaltılmasına son verilmesi gerektiği savunulmuştur (CHP, 2018).

15 Mayıs 1990’da SHP Parti Meclisi’nde oy birliği ile kabul edilen ve kamuoyunda 1989 Kürt Raporu olarak anılan belge, bir yandan başta 2932 sayılı⁵ ve 2935 sayılı 12 Eylül 1980 sonrası düzenlemelere yönelik doğrudan SHP (CHP) tarafından bir karşı çıkışı (Yenişafak, 2013) ifade etmekte bir yandan Kürt Hareketi’nin demokratik temsil bağlamındaki ilk şahsiyetlerinin SHP çatısı altında yer alabilme gerekçelerini anlamlandırmaktadır. Dönemin Anavatan Partisi (ANAP) iktidarının PKK eylemlerini; “dış destekli eşkıya hareketi” ve “ideolojik terör oluşumu” olarak nitelendiren yaklaşımları, bölgede iktidarın OHAL çıkartarak Bölge Valiliği ve köy koruculuğu gibi güvenlikçi tedbirlere odaklanmasına salık vermiştir (Göktaş, 2013). Bununla birlikte sivil düzlemdeki Kürt Hareketi, bir yandan 1984’ten 1980’lerin sonlarına doğru PKK’nın şiddeti tırmandırması ve ulusal kamuoyunun şiddetli tepkisi bağlamında o dönemin şartları itibarıyla ulusal siyaset zemininde yer alma ve temsil elde edebilmenin ilk ve tek yolunun SHP olduğunun bilincinde olmuşlar ve bu bağlamda SHP, Kürt Hareketi’nin

5 Ekim 1990’da İnsan Hakları Derneği Genel Kurulu’nda Kürtçe konuşma yapan ve Türkçe dışındaki dillerde konuşmayı yasaklayan 2932 sayılı Kanun’a muhalefetten Ekim 1990’da göçaltına alınan HEP’in Diyarbakır il başkanı Vedat Aydın, bu suçlamadan beraat etmiş ve ilgili Kanun da 25 Ocak 1991’de kaldırılmıştır. Bununla birlikte Temmuz 1991’de Diyarbakır’da göçaltına alındıktan iki gün sonra cesedine ulaşılan Aydın’ın Diyarbakır’daki cenazesine katılanlara ateş açılmış ve 20’den fazla kişi yaşamını yitirmiştir (Al Jazeera, 2013).

ilk demokratik mücadele zemininin partisel aracı olmuştur.⁶ Ancak bu araç, onları uzun süreli taşımaya olanak vermemiştir.

Buraya kadarki bağlamın ardından biraz geriye dönmek gerekirse 1980 askeri darbesinin ardından Diyarbakır Cezaevi'nde tutuklu kalan Ahmet Türk, siyaseti bırakmak yerine 1970'lerdeki siyasal kariyerini CHP'nin kapatılmasıyla kurulan SHP'de devam ederek yeniden başlatmıştır (Akça & Özden, 2019, 25). Esasen Kürt Hareketi'nin temsil mücadelesinin öyküsü, Ahmet Türk'ün siyasal kariyeri ile başlatılsa yeridir. İlerleyen kısımlarda görüleceği üzere Türk, aynı zamanda Kürt Hareketi'nin sivil-siyaset düzlemindeki en eski müdavimlerinden biridir. Diğer yandan 1987 Milletvekili Genel Seçimlerinde ülke genelinde oyların yaklaşık %25'ini alan SHP listelerinden; aralarında Türk'ün de olduğu ve Kürt meselesine dikkat çeken pek çok siyasetçi parlamentoya girmiştir.

16 Mart 1988'de dönemin Irak lideri Saddam Hüseyin'in emriyle düzenlenen Halepçe Katliamı sonrası Kürtlerin yeniden uyanışı iddiası ile 14-15 Ekim 1989 tarihlerinde Paris'te düzenlenen Kürt Ulusal Kimliği ve İnsan Hakları Konferansı'na katılan SHP'nin 7 milletvekili; Ahmet Türk, Mahmut Alınak, Adnan Ekmen, Salih Sümer, Mehmet Ali Eren, İsmail Hakkı Önal ve Kenan Sönmez, partiden ihraç edilmişlerdir. Alınan ihraç kararları SHP içerisinde deprem etkisi oluşturmuş; Kasım ve Aralık 1989'da aralarında Ahmet Fehmi Işıklar, Arif Sağ, Kemal Anadol ve Aydın Güven Erkan'ın da bulunduğu 12 milletvekili daha partilerinden istifa etmişlerdir. SHP'nin Kürt ağırlıklı teşkilatlarındaki istifaların da ardından ihraç edilen ve istifa eden milletvekillerinin de kurucuları arasında bulunduğu ve ilk genel başkanı Ahmet Fehmi Işıklar'ın olduğu Halkın Emek Partisi (HEP), 7 Haziran 1990'da kurulmuştur.

SHP'den ihraç edilmeleri yönündeki talebin o dönem partide etkili olan genel sekreter Deniz Baykal ya da genel başkan Erdal İnönü'den hangisi tarafından asıl istendiğine dair çeşitli tartışmalar ilerleyen yıllarda söz konusu olsa da (Akyüz, 2023; Sağlar, 2023) Fransa'daki siyasal etkinliğe izinsiz katılım ve Türkiye aleyhindeki söylemlere savunma geliştirilmemesi gibi kamuoyuna yansıyan gerekçelerle (Bayer, 2021); SHP yönetiminin her hâlükârda ihracı istenen milletvekillerinin "parti disiplini" ve "parti ilkeleri" çerçevesinde bir muameleye tabi tuttuğu anlaşılmaktadır. Ancak bu gerekçeler, bir yönden o dönem yükselen iç kamuoyu tepkisine karşın SHP'nin bir tür sorumluluktan çıkış arayışlarının da bir sonucu olmuştur. İşte 1989'daki Paris Kürt Konferansı, aralarında Ahmet Türk'ün de olduğu

6 Ayrıca bkz. Somer, 2016: 15-16.

pek çok Kürt siyasetçinin siyasal çizgisinde önemli bir kırılma oluşturmuş (İlke Haber, 2012) ve Kürt Hareketi’nin demokratik siyasal zeminde kendi partileşme serüveninin ve temsil mücadelesinin adımlarının atılmasının aracını ve motivasyonunu oluşturan bir neden haline dönüşmüştür.

1991 Milletvekili Genel Seçimlerinde HEP’liler, HEP’in gerekli örgütlenmeyi yeterince tamamlayamamasının ve %10’luk ulusal barajın da aşılamayacağına kanaat getirilmesinin de verdiği etkiyle ve temsil edileme önceliğiyle yine SHP listelerinden parlamentoya girme kararı aldıkları belirtilebilir. Dönemin SHP Parti Meclisi’nde Kürt sorununun çözümü adresinin TBMM olduğu ve HEP’le seçime girilmesi gerektiğini savunan Fikri Sağlar’ın talebi, Genel Başkan Erdal İnönü tarafından kabul edilmiş ve İnönü’nün görevlendirmesiyle Sağlar, Ahmet Türk’le birlikte SHP-HEP seçim ittifakını oluşturmuştur (Sağlar, 2023).⁷ Bu karar, temelde her iki tarafın stratejik temsil kazanımlarına yönelik bir seçim işbirliğini de tanımlamıştır. Kaldı ki 1987 seçimlerine göre 1991 genel seçimlerinde Batı’da oyları azalan SHP’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki oyları artış göstermiştir.

20 Ekim 1991 tarihli erken genel seçimlerde aralarında Ahmet Türk, Hatip Dicle, Ahmet Fehmi Işıklar, Leyla Zana, Sırrı Sakık, Zübeyir Aydar, Mahmut Alınak, Orhan Doğan, Selim Sadak ve Remzi Kartal’ın da bulunduğu 21 HEP’li milletvekili TBMM’ye girmiştir. 6 Kasım 1991 tarihli TBMM yemin töreninde HEP’li Leyla Zana, yemin etmek üzere kürsüye çıktığında sarı yeşil kırmızı renklerdeki mendil ve saç bandıyla çıkması nedeniyle TBMM sıralarından önce “o bayrağı indir” sesleri yükselmiş, ardından yemin metnini okumaya başlayan Zana’nın sözleri sırasında özellikle DYP ve ANAP sıralarından kapaklara vurularak protesto edilmeye başlanmış, Zana da yüksek gürültü altında yemin metnini tamamlandıktan sonra “Bu yemini Türklerin ve Kürtlerin kardeşliği için ediyorum.” anlamındaki Kürtçe ifadelerle kürsüden inmiştir. Bunun üzerine dönemin en yaşlı üye sıfatıyla oturumu açan geçici TBMM Başkanı ve Elazığ Milletvekili Ali Rıza Septioğlu, Zana’ya “sözümü geri alıyorum” şeklinde sözlerini tekrarlattıktan

7 Hatipoğlu (1992: 138-140); HEP’lileri SHP listelerinden TBMM’ye taşıyarak Kürtlerin hamisi rolüne giren Erdal İnönü’nün iktidar ortağı olduktan sonra 1992 Nevruz’undaki olayları yerinde anlamak üzere bölgeye giden SHP Heyeti’nin Genel Merkez’e sunduğu rapordaki ifadeleri eleştirerek ilgili milletvekillerinin bir devlet görevlisi gibi davranmak yerine orada bir propagandanın etkisi altında kaldıklarını ve henüz iktidar sorumluluğu alamadıkları için muhalefetteymiş gibi rapor hazırladıklarını savunmasının, İnönü’nün ikircikli bir siyasal tutum aldığı açık göstergesi olduğunu savunmuştur. Mayıs 2022’de verdiği bir röportajda ise Ahmet Türk, Erdal İnönü’yü Kemal Kılıçdaroğlu’na göre Kürt meselesinde ve kendilerine sahip çıkma konusunda daha cesur bulmuştur (Bulut, 2022).

sonra Zana'ya yeniden yemin metnini okutturmuştur (Al Jazeera Türk, 2015).

1991'deki yemin krizi ve 1992 Nevruz'unun çeşitli Kürt yerleşimlerinde kanlı olaylara sahne olması üzerine (Çiçek, 2013; Bayır, 2023; Bianet, 2024) dönemin SHP lideri İnönü'nün talebi üzerine Ahmet Fehmi Işıklar, Salih Sümer ve Adnan Ekmen dışındaki 18 HEP kökenli milletvekili SHP'den istifa etmişler ve 19 Eylül 1992'deki HEP'in 2. Olağanüstü Kongresi'nde Mardin milletvekili Ahmet Türk, HEP'in genel başkanı olmuştur. Bu arada HEP'e 3 Temmuz 1992'de kapatma davası açılması üzerine Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından kapatılması olasılığına karşı 19 Ekim 1992'de Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) adıyla bir yedek parti daha kurulmuştur. Avukatlığını Hasip Kaplan'ın yaptığı ÖZDEP'e de kapatma davası açılmış, 30 Nisan 1993'te ÖZDEP yöneticileri partinin feshi kararı almalarına karşın AYM 23 Kasım 1993'te partinin kapatılmasına karar vermiştir (Kaynar, 2007: 250-251). Bu arada 14 Temmuz 1993'te HEP'in AYM tarafından kapatılması üzerine HEP'liler 21 Haziran 1991'de yedek partileri olarak kurdukları Demokrasi Partisi'ne (DEP) geçmişlerdir. Böylece HEP ve ÖZDEP, DEP'te toplanmıştır. Bu arada DEP'e geçtikleri için 18 milletvekiline siyaset yasağı getirilmemiş ve TBMM üyelikleri düşmezken SHP'de kalan ancak eski HEP Genel Başkanı olduğu için Diyarbakır Milletvekili ve dönemin TBMM Başkanvekili Fehmi Işıklar'ın milletvekilliğinin düşürülmesine karar verilmiştir (Bayır, 2023).

Türk siyasal hayatı açısından önemli olaylardan birini TBMM'de polis tarafından gözaltına alınma DEP'li milletvekilleri oluşturmuştur. 12 Aralık 1993'te DEP Genel Başkanı seçilen Diyarbakır Milletvekili Mehmet Hatip Dicle ile Leyla Zana ve Orhan Doğan, "milletvekili dokunulmazlığı" nedeniyle haklarında işlem yapılamayacağını bildirerek TBMM'den ayrılmamaya karar vermişler ancak 4 Mart 1994'te TBMM içerisine giren polisler Dicle, Zana ve Doğan'ı zor kullanarak gözaltına almış ve sonrasında ise tutuklanarak cezaevine gönderilmişlerdir (Bianet, 2013c; Kasapoğlu, 2016). Bu tutuklamaları, Selim Sadak'ın da aralarında olduğu pek çok DEP'li siyasetçinin daha tutuklanması izlemiştir. Aralarında Remzi Kartal ve Zübeyir Aydar'ın da olduğu bazı milletvekilleri ise yurtdışına kaçmıştır (Kamer, 2024). DEP'li milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılmasında dönemin Başbakanı Tansu Çiller de etkili olmuş ve Dicle, Zana, Doğan ve Sadak, 9 yılı aşkın bir süre cezaevinde kaldıktan sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin adil yargılanma hakkının ihlali ve tazminat ödenmesi kararları sonrası ancak 2014'te tahliye edilebilmişlerdir (Rudaw, 2022a; Rudaw 2022b).

DEP’in kapatılması olasılığı üzerine 11 Mayıs 1994’te Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) kurulmuştur. Diğer yandan 1990-1994 arasındaki dönemde aralarında DEP Mardin Milletvekili Mehmet Sincar’ın da bulunduğu 76 HEP ve DEP üyesinin öldürüldüğü ve Şubat 1994’de DEP Genel Merkezi’ne bombalı saldırı düzenlendiği belirtilmiştir (Al Jazeera Türk, 2013). 16 Haziran 1994’te ise DEP’in AYM tarafından kapatılması üzerine Kürt Hareketi, yoluna HADEP’le devam etmiştir. Ancak HADEP’in 1996’daki 2. Olağan Kongresi sonrası genel başkan Murat Bozlak ile 50 Parti Meclisi üyesi gözaltına alınmış ve Bozlak’a 6 yıl hapis cezası verilmiş, HADEP’lilere yönelik gözaltı ve tutuklamalar ilerleyen yıllarda da devam etmiş, 1998’de HADEP il ve ilçe binalarına yapılan operasyonlarda geniş çaplı gözaltılar ve tutuklamalar gerçekleştirilmiş ve 1998’de genel başkan Bozlak aynı yıl iki defa tutuklanmıştır (Al Jazeera Türk, 2013).

Tablo-1: HEP’ten Yeşil Sol’a Milletvekili Genel Seçimleri

Tarih	Parti-Bağımsız	Oy Sayısı	Oy Oranı	Temsiliyet
29 Kasım 1987 (1990)	SHP (HEP)	-	-	- (19)/450
20 Ekim 1991	SHP listelerinden (HEP)	-	-	21/450
24 Aralık 1995	Halkın Demokrasi Partisi	1.171.623	%4,17	0/550
18 Nisan 1999	Halkın Demokrasi Partisi	1.482.194	%4,75	0/550
3 Kasım 2002	Demokratik Halk Partisi	1.960.660	%6,22	0/550
22 Temmuz 2007	Bağımsızlar	1.334.518	%3,80	22/550
12 Haziran 2011	Bağımsızlar	-	-	36/550
7 Haziran 2015	Halkların Demokratik Partisi	6.058.489	%13,12	80/550
1 Kasım 2015	Halkların Demokratik Partisi	5.148.085	%10,76	59/550
24 Haziran 2018	Halkların Demokratik Partisi	5.867.302	%11,70	67/600
14 Mayıs 2023	Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi	4.803.922	%8,82	61/600

Kaynak: Yazar tarafından YSK verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

AYM tarafından 13 Mart 2003’te HADEP kapatılmış, Murat Bozlak, Hamit Geylani ve Kemal Bülbül’ün de aralarında olduğu 46 kişiye 5 yıl siyaset yasağı getirilmiştir (İHD, 2003; Hürriyet, 2003). Bununla birlikte 1996’da HADEP’e yönelik üst düzey gözaltı ve tutuklamaların ardından

24 Ekim 1997’de Demokratik Halk Partisi (DEHAP) kurulmuş ancak 19 Kasım 2005’te genel başkanlığını Tuncer Bakırhan’ın yaptığı DEHAP kendini feshetmiştir (Evrensel, 2021). Yine 6 Haziran 2003’te kurulan Özgür Toplum Partisi (Özgür Parti), 26 Mayıs 2007’de kendini feshetmiştir. DEHAP ve Özgür Parti’nin yöneticileri ve üyeleri, 9 Kasım 2005’te kurulan ve kurucuları arasında Leyla Zana, Orhan Doğan gibi isimlerin bulunduğu Demokratik Toplum Partisi’ne (DTP) katılmışlardır. DTP’nin ilk eş başkanları ise Ahmet Türk ve Aysel Tuğluk olurken Ekim 2009’da Parti Meclisi’ndeki 80 üyeden 54’ü cezaevindeydi (Bianet, 2013b).

1990 ve 1995 Milletvekili Genel Seçimlerinde HADEP’in %4’ler düzeyinde kalması ve 2002’de DEHAP’ın %6 civarında oy alarak %10’luk ulusal barajın oldukça geride kalması, diğer güçlü siyasal partilerle işbirliği olanağının zayıf olması, temsiliyet bağlamında yeni bir formülü beraberinde getirmiştir. Genel başkanlıklarını çeşitli sürelerde Aysel Tuğluk, Ahmet Türk, Emine Ayna ve Nurettin Demirtaş’ın yaptığı DTP, 2007 ve 2011 genel seçimlerine bağımsız adaylarla girerek ulusal barajı saf dışı bırakma kararı almıştır. Bu stratejinin ilk aşaması olarak 2007’deki genel seçimlere DTP, Özgürlük ve Dayanışma Partisi (Sol Parti), Emek Partisi (EMEP) ve Sosyalist Demokrasi Partisi (SDP) ile birlikte “Bin Umud Adayları” adıyla bağımsız olarak girmiş (Sendika.org, 2007) ve ilgili seçim çevrelerinde yaklaşık 1 milyon 350 bin oy alınarak 22 sandalye kazanmıştır (Milliyet, 2008). 11 Aralık 2009’da DTP’nin kapatılması kararı verilmiş, 37 partiliye 5 yıl siyaset yasağı getirilmiş ve Ahmet Türk ile Aysel Tuğluk’un milletvekilliklerinin düşürülmesine karar verilmiştir. Bu durumun ardından Bin Umud Adayları arasında yer alan İstanbul Milletvekili Ufuk Uras’ın katılımıyla 2 Mayıs 2008’de BDP olarak TBMM’de yeniden bir grup kurulabilmektedir (Tuncer, 2007: 139; Kamer, 2024).

Kürt Hareketi’nin bağımsızlarla ulusal barajı aşma stratejisinin ikinci aşamasını 2011 milletvekili genel seçimleri oluşturmuştur (Başkan ve Güney, 2012). Bu seçimlerde “Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloku” adıyla bağımsız adaylar platformu kurularak içerisinde BDP’nin dışında EMEP, Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR) ve Katılımcı Demokrasi Partisi (KADEP) gibi çeşitli siyasal partiler ve oluşumlar yer almıştır. Bu seçimlerde BDP, 60’ı aşkın bağımsız adayla seçimlere girmiş ve 36 sandalye kazanmıştır. Hatip Dicle, Diyarbakır Milletvekili seçilmesine karşın YSK kararı ile milletvekilliği düşürülmüş (NTV, 2011), 6 milletvekilinin de siyasi parti üyeliği yasağı nedeniyle BDP, 29 sandalye ile TBMM’de yine grup kurma olanağına ulaşmıştır (Kamer, 2024). Bu seçimlerle Sırrı Süreyya Önder, Ahmet Türk, Leyla Zana, Sırrı Sakık, Murat Bozlak, Şerafettin Elçi, Gülten Kışanak, Altan Tan, Emine Ayna, Selahattin Demirtaş, Pervin Buldan,

Hasip Kaplan, Aysel Tuğluk ve İdris Baluken’in de aralarında olduğu 35 kişi TBMM’ye girmiştir (Sol, 2011).

Kürt Hareketi, 1987 ve 1991 genel seçimleri sonrası TBMM’deki temsiliyetlerine, 2007 ve 2011 genel seçimleri ile tekrar kavuşmuşlardır. Bu süreçte iki önemli kazanım sağlandığı iddia edilebilir: ilki, Kürt Hareketi’nin kendi başına seçimlere katılabilme ve temsil kazanabilme kabiliyetini sağlaması/kurumsallaştırması; ikincisi kamuoyunda tanınırlık ve meşruiyet alanını genişleterek iki seçimdir yurtdışı oylarından da kaldığı mahrumiyeti gidermeye başlayan ve Çözüm Süreci ile pekiştirilen yeni bir siyasal zemin. İşte bu noktada 15 Ekim 2012’de kurulan ve 22 Haziran 2014’te Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ’ın eş genel başkanlığı ile başlayan yeni bir siyasal katılım ve siyasal temsil mücadelesi süreci başlamıştır.

Haziran 2015 seçimlerine HDP, Türkiye kamuoyuna “Türkiyelileşme Projesi” ile çıkmıştır (Tekdemir, 2016; Celep, 2023; Celep 2024). Türkiye partisi olma hedefindeki söylemleri ve ilk kez %10’luk ulusal barajı aşmaya yönelik hedefin ortaya çıkması, çeşitli kesimlerin de ilgisini ve desteğini çekerek (Celep, 2018), HDP’nin Kürt Hareketi’nin bugüne kadarki siyasi tarihindeki en büyük temsil başarısını beraberinde getirmiştir. Dahası Kürt Hareketi’nin ilk defa ulusal düzeyde bir cumhurbaşkanlığı seçiminde Zaza bir adayla 10 Ağustos 2014 tarihinde toplum karşısına çıkması ve Selahattin Demirtaş’ın %10’a dayanan yaklaşık 4 milyon oy alması (YSK, 2014), bir sonraki genel seçim için önemli bir ivme sağlamıştır. Kaldı ki 7 Haziran 2015 milletvekili genel seçimlerinde farklı kesimlerden adaylarla seçmen karşısına çıkan HDP, ülke genelindeki oyların %13’ünden fazlasını alarak 80 sandalye ile MHP ile eşit sayıda temsiliyet kazanmıştır.

7 Haziran 2015’te HDP listelerinden seçilen milletvekilleri arasında; Leyla Zana, Dilek Öcalan, Leyla Güven, Osman Baydemir, Pervin Buldan, Selahattin Demirtaş, Abdullah Zeydan, İdris Baluken, Nursel Aydoğan, Meral Danış Beştaş gibi isimlerin yanı sıra Hüda Kaya, Turgut Öker, Filiz Kerestecioğlu, Levent Tüzel, Ayhan Bilgen, Ali Kenanoğlu, Sırrı Süreyya Önder, Ertuğrul Kürkçü, Müslüm Doğan, Feleknas Uca, Ali Haydar Konca, Nimetullah Erdoğan, Altan Tan, Seher Akçınar Bayar, Celal Doğan, Mithar Sancar, Erol Dora, Mehmet Ali Aslan, Dengir Mir Mehmet Fırat, Kadri Yıldırım, Figen Yüksekdağ gibi isimler de yer almıştır (Yenişafak, 2015). Aynı zamanda bu seçimlerle Kürt Hareketi kendi partileri ile girdiği bir seçimde ilk defa Ankara, İzmir, Antalya, Bursa, Gaziantep, Kocaeli, Erzurum ve Ardahan illerinde milletvekillikleri kazanmıştır. Böylece HDP, öncülü partilerin çizgisinden hem daha geniş alanda hem de daha çeşitli

profilde siyasal temsili parlamentoya taşıyarak siyasal etki alanını ulusal barajı aşabilen düzeye getirebilmiştir.

Haziran 2015 seçimleri sonrası geçici olarak 3 aylık süre için kurulan 63. Türkiye Hükümeti'nde yer almak üzere Ahmet Davutoğlu'nun 3 HDP'liye yönelik bakanlık teklifini, EMEP kökenli Levent Tüzel reddederken parti kararına uyan Ali Haydar Konca, Avrupa Birliği Bakanı⁸ ve Müslüm Doğan, Kalkınma Bakanı olarak kabul etmişlerdir. Kasım 2016'da aralarında HDP eş genel başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ'ın olduğu pek çok üst düzey HDP yöneticisi ve milletvekili gözaltına alınarak tutuklanmıştır (Kamer, 2020; BBC, 2024a). Kasım 2015 seçimleri sonrası TBMM'ye giren toplamda 16 HDP'li milletvekili çeşitli zamanlarda tutuklanmıştır (Diken, 2017; Kamer, 2018).

Haziran 2015'te TBMM'nin temsiliyet bakımından 3. büyük partisi olmayı MHP ile paylaşan HDP, bu durumunu Kasım 2015 seçimlerinde MHP'yi de geride bırakarak doğrudan 3. büyük parti olarak sürdürmüştür. 24 Haziran 2018 tarihli genel seçimlerine gelindiğinde HDP, 67 milletvekilliği kazanarak TBMM'nin yine temsil bakımından 3. büyük partisi olmuştur (Ertugay ve Mursül, 2020: 40). 17 Mart 2021'de ise HDP'ye kapatma davası açılmıştır. 25 Kasım 2012'de kurulan Yeşil Sol Parti ise, HDP'nin 2023 seçimlerine giriş riskini ortadan kaldırmanın aracı olmuş ve daha sonra Yeşil Sol Parti adını Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (HEDEP) olarak değiştirmiştir. Bununla birlikte HEDEP kısaltmasının Yargıtay tarafından "HADEP'i çağrıştırdığı" gerekçesi ile reddedilmesi üzerine partinin kısaltması olarak DEM Parti tercih edilmiştir (BBC, 2023; Evrensel, 2023).

Haziran 2015 sonrası Kasım 2015'te 59 ve 2018'de 67 sandalye kazanarak %10'luk baraj sorunu yaşamayan HDP, Mart 2022'de ulusal barajın %7'ye indirilmesi sonrası (Sayın, 2022), ulusal baraj ve temsil riskini tümüyle gündeminden çıkarmıştır. Hatta 2018 seçimlerinde HDP listelerinden seçime giren Türkiye İşçi Partisi (TİP), Kürt Hareketi partileri ile "Emek ve Özgürlük İttifakı" adı altında yine seçim iş birliği yapmakla birlikte ayrı bir parti amblemi ve listesi ile 2023 genel seçimlerine katılmıştır. Bu ittifakın Kürt Hareketi partilerini ise Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM Parti), Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) oluşturmuştur. İttifak, 61'i Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (Yeşil Sol Partisi) listelerinden ve 4'ü de TİP listelerinden olmak üzere 65 sandalye kazanmıştır. Yeşil Sol Parti'nin kazandığı 61 sandalyeden 2'si EMEP ve 2'si

8 Bir HDP'li milletvekiline AB Bakanlığının teklif edilmesinin, "bir kıtadan daha fazlasına tekabül eden" (Yılmaz & Çemrek, 2023) Avrupa kamuoyu nezdinde yeniden pozitif bir siyasal algı oluşturma çabasına koşut olduğu ileri sürülebilir.

de DBP olarak TBMM’de temsil edilmeye başlanırken 3 Mayıs 2025’te İstanbul Milletvekili Sırrı Süreyya Önder’in ölümü üzerine DEM Parti’nin TBMM’deki sandalyesi 56’ya düşmüştür (TBMM, 2025a; 2025b).

HADEP’ten DEM Parti’ye Yerel Seçim Pratikleri

Kürt Hareketi’nin 1987’de başlatılabilecek parlamentodaki temsil geleneği ile genel seçimlere katılım performansına karşın yerel seçimlere katılım ve temsili, daha geç olmuştur. HEP’in 1992’deki bir ara seçimdeki “belediye meclis üyeliği” düzeyindeki kazanımı dışında (Cumhuriyet, 1992), geniş anlamda ilk yerel seçim tecrübesi ve temsiliyet, 18 Nisan 1999 tarihli Mahalli İdareler Seçimi ile gerçekleşmiştir.⁹ Bununla birlikte 18 HEP’li milletvekilinin DEP’e geçmesine müteakip 16 Eylül 1993’te çoğunluğu SHP’den olmak üzere 14 belediye başkanı DEP’e katılmış ancak DEP’e katılan belediye başkanları gözüaltına alınmış ve/veya görevden alınmış ve 1995 yerel seçimleri öncesi DEP’in Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkan adayının kaçırılması ve evine bombalı saldırı düzenlenmesi sonucu DEP, yerel seçimleri boykot kararı alarak 1994’teki Mahalli İdareler Seçimlerine katılmamıştır (Özsökmenler, 2014).

18 Nisan 1999 tarihli Mahalli İdareler Seçimlerine katılan HADEP, Kürt Hareketi’nin ilk büyükşehir belediye başkanlığını kazanarak, o tarihten itibaren düzenli olarak katıldığı tüm yerel seçimlerde Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Kürt Hareketi partilerinin gösterdiği adaylarca da kazanılmaya devam etmiştir. Ayrıca 1999 seçimleri ile HADEP, Van, Batman, Ağrı, Siirt, Hakkâri ve Bingöl’ün il merkez belediyelerini de kazanarak toplamda 38 belediye başkanlığına ulaşmıştır. Bu arada HADEP Genel Başkanı Murat Bozlak’ın da aralarında olduğu pek çok HADEP yöneticisine Haziran 1999’da siyaset yasağı getirilmiş, 23 Nisan 1999’daki resmi törenlere gelen HADEP’li belediye başkanlarının bir kısmı geri çevrilirken katılabilenlerin ise askeri bürokratlarca elleri sıkılmamış, Şubat 2000’de başta dönemin Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı Feridun Çelik olmak üzere pek çok belediye başkanı gözüaltına alınmış ve Ağrı Belediye Başkanı Hüseyin Yılmaz ise İçişleri Bakanlığı tarafından görevden alınmıştır (Al Jazeera Türk, 2013; Özsökmenler, 2014).

9 Partileşme serüveni öncesine dair ise 1979’daki yerel seçimlerde Hilvan Belediyesi’ni kazanan Nadir Temel ve Batman Belediyesini kazanan Edip Solmaz örnekleri verilebilir. Bağımsız adaylar olarak başkanlıklarda ve belediye meclis üyeliklerinde temsiliyet sağlanan bu seçimlerdeki küçük ölçekli başarıya karşın Solmaz, seçildikten kısa bir süre sonra fail-i meçhul bir cinayete kurban gitmiş, Temel ise görevden alınmıştır (Öksökmenler, 2014).

Tablo-2: HADEP'ten DEM Parti'ye Mahalli İdareler Seçimleri

Tarih	Parti	İl Genel Meclisi	Belediye Meclisi	İl ve İlçe Belediye Başkanlığı	Büyükşehir Belediye Başkanlığı
18 Nisan 1999	Halkın Demokrasi Partisi	- (%3,5)	- (%3,5)	38/3.219 (%3,4)	1/16 (%3,8)
28 Mart 2004	SHP listelerinden	129/3.208 (%5,15)	1.067/34.477 (%5,04)	64/3.193 (%4,68)	1/16 (%7,3)
29 Mart 2009	Demokratik Toplum Partisi	612/3.281 (%5,70)	1.169/32.392 (%5,26)	96/2.903 (%5,16)	1/16 (%4,29)
29 Mart 2009	Barış ve Demokrasi Partisi	0/3.281 (%0,00)	0/32.392 (%0,00)	0/2.903 (%0,00)	0/16 (%0,00)
30 Mart 2014	Halkların Demokratik Partisi	1/1.251 (%0,38)	9/20.500 (%2,12)	0/1.351 (%2,01)	0/30 (%2,34)
30 Mart 2014	Barış ve Demokrasi Partisi	128/1.251 (%7,73)	1.432/20.500 (%4,16)	97/1.351 (%4,18)	2/30 (%3,09)
31 Mart 2019	Halkların Demokratik Partisi	101/1.272 (%7,93)	1.230/20.745 (%5,60)	57/1.355 (%4,52)	3/30 (%4,15)
31 Mart 2024	Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi	132/1.282 (%7,89)	1.414/20.953 (%5,62)	74/1.356 (%5,41)	3/30 (%5,08)

Kaynak: Yazar tarafından YSK verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Öte yandan Kürt Hareketi'nin yerel üst düzeydeki kadın temsiliyeti konusundaki ilk adımları 1999'da Mardin Derik ve Kızıltepe ile Ağrı'nın Doğubayazıt ilçelerinin belediye başkanlıklarının kadın adaylarca kazanılması ile başlamış ve bu sayı 2004 yerel seçimlerinde belediye başkanlığı bazında toplamda 3'ten 9'a çıkmıştır (Özsökmenler, 2014). Dahası 2005'te kurulan DTP, Türkiye'de kadın temsiliyetini ulusal siyaset aranasında da en üst düzeyde sağlamak üzere eş genel başkanlık sistemine geçen ilk parti olmuştur (Kamer, 2024). Gelineen noktada Kürt Hareketi'nin sivil siyaset düzleminde 1990'lardaki neredeyse tek kadın figürü olan Leyla Zana'ya karşın 2000'lerden itibaren Aysel Tuğluk, Emine Ayna, Gülten Kışanak, Sebahat Tuncel, Leyla Güven, Pervin Buldan, Meral Daniş Betaş gibi kadın siyasetçiler Kürt Hareketi'nin diğer erkek siyasetçileri kadar öne çıkmaya başlamışlardır.

2004 yerel seçimlerine gelindiğinde DEHAP, SHP çatısı altında seçimlere girmiştir (Erciyas & Baykal, 2018). Bu seçimlerde Osman Baydemir, Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı olmuştur. SHP çatısı altında Batman, Hakkâri, Şırnak ve Tunceli il belediyeleri kazanılırken 1999'da

kazanılan Van, Ağrı, Bingöl ve Siirt belediye başkanlıkları ise AK Parti’ye kaybedilmiştir. Buna karşın 29 Mart 2009 seçimlerinde ise DTP, oylarını ve belediye başkanlığı sayısını artırmış, il belediyesi sayısını 3’ten 7’ye ve ilçe belediyesi sayısını 32’den 50’ye yükseltmiştir (Kiriş & Gül, 2008: 142). Bu seçimlerde AK Parti’den Van ve Siirt belediyelerini ve MHP’den Iğdır Belediyesini DTP almıştır (Bianet, 2013a). 2009 seçimleri öncesi ve sonrasında çeşitli partilere yönelik toplamda 95 saldırı raporlanmış ve bunlardan 45’inin DTP’nin seçim bürolarına, parti binalarına veya adaylarına yönelik olduğu belirtilmiştir (Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2009).

2 Mayıs 2008’de kurulan Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), Kürt Hareketini bölge düzeyinde temsil etmek üzere 11 Temmuz 2014 tarihli 3. Olağan Kongresi’nde Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) adını almıştır.¹⁰ Böylece genelde HDP, yerelde DBP şeklinde bir Kürt Hareketi tasarımı çizilmiştir (Bozarslan, 2023). Sonradan kendisine katılanlarla bir dönem 106’ya kadar ulaşan DBP’nin belediyelerine vali, vali yardımcısı veya kaymakamlar özellikle 2016’dan itibaren kayyım olarak atanmaya başlamış (BBC, 2016), özellikle 2016 yılı boyunca yapılan soruşturmalar ve operasyonlar sonrası 70 kadar belediye eş başkanı tutuklanmış, 50 DBP’li belediyeye kayyım atanmış ve 3 binden fazla parti üyesi veya yöneticisi gözaltı ve tutuklamalara maruz kalmıştır (Diken, 2016). Ağustos 2018’e gelindiğinde ise kayyım atanan DBP’li belediye sayısı 95’e ulaşmıştır (Sol, 2018).

2014 yerel seçimlerinde Kürt Hareketi açısından yeni büyükşehir yasasının da etkisiyle yerel temsil alanı daha da genişlemiş ve 2014, 2019 ve 2024 yerel seçimleri içerisinde 2014’le birlikte en yüksek sayıda belediye başkanlığına ve belediye meclis üyeliklerine ulaşılmıştır. 2014’te kazanılan büyükşehir belediye başkanlığı 2’ye, 2019’dan itibaren ise 3’e yükselmiştir. Ancak kazanılan büyükşehir belediye başkanları da 2014’ten itibaren “kayyım siyaseti” adı verilebilecek bir uygulamaya muhatap olmuştur. Örneğin Ahmet Türk, 2014’te %52, 2019’da %56 ve 2024’te %57 oy oranları ile 3 kere üst üste oylarını artırarak Mardin Büyükşehir Belediye Başkanı olarak seçilmesine rağmen her seferinde İçişleri Bakanlığı tarafından görevden alınarak yerine kayyım atanmıştır (BBC, 2024b).

2019 yerel seçimlerinde Kürt Hareketi, Batı’da aday göstermeyerek CHP’li adayları desteklemiştir (Erdem, 2019). Bölgenin tersine metropollerdeki Kürt seçmenin güçlü bir şekilde CHP adaylarına oy vermesi, Batı’da aralarında İstanbul, Ankara, Antalya, Adana ve Mersin’in de olduğu pek çok belediyenin

10 Halihazırda kullanılan parti logosu, bir İmralı ziyareti sırasında Pervin Buldan tarafından Abdullah Öcalan’a sorularak, onun tarif ettiği şekilde hazırlanmıştır (İnternet Haber, 2019).

AK Parti ve Cumhuriyet İttifakı tarafından kaybedilmesi sağlanmıştır. Nitekim 2019'da tekrarlanan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimleri öncesi Pervin Buldan, parti olarak İstanbul'da seferberlik ilan ettiklerini, 23 Haziran'a kadar İstanbul'dan ayrılmayacaklarını ve AK Parti'nin kaybederek demokrasi güçlerinin kazanacağını belirterek Doğu illerine giden Kürtlerin İstanbul'a dönerek oy kullanması çağrısında bulunmuş ve kendi kitlelerinin adayı olarak Ekrem İmamoğlu'nu adres göstermiştir (TRT Haber, 2019). 2024 yerel seçimlerinde ise DEM Parti, kendi adayıyla İstanbul büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerine girmesine karşın %2 düzeyinde oy alabilmiş ve İstanbul'daki Kürt seçmenin yarısından fazlasının CHP adayı Ekrem İmamoğlu'na oy verdiği belirtilmiştir (Çınar, 2024).

2024 yerel seçimlerinde İstanbul ve Mersin özelinde örnekleri vurgulanan "Kent Uzlaşısı" adı verilen yeni bir formülün devreye konulduğunu belirtmek gerekir (BBC, 2025b; Uğuroğlu, 2025). DEM Parti'nin Aralık 2023'te Mart 2024 yerel seçimleri için ilan ettiği Parti Meclisi Kararları ile "Kent Uzlaşısı" bir strateji olarak alınan 10 karardan biri olarak kamuoyuyla paylaşılmıştır (Utucu, 2025). Bu bağlamda sınırlı bir alanda olmakla birlikte DEM Parti, bir yandan kendi adaylarını doğrudan gösterecek ancak çeşitli yerlerde CHP listelerinden önerdiği belediye başkanı veya belediye meclis üyelerinin aday gösterilmesinin sağlanması konusunda anlaşmaya varılacaktır (Medyascope, 2025). Böylece DEM Parti adaylarının bazı yerlerde normalin altında oy alması beklenerek ya da hiç doğrudan aday gösterilmeyerek seçmenlerinin çoğunluğunun anlaşmaya varılan yerlerde CHP adaylarına ve listelerine oy vermesi hedeflenmiştir. Örneğin İstanbul'un Esenyurt ilçesinin belediye başkanı olarak seçilen Ahmet Özer'in Kent Uzlaşısı sonucu belirlendiği öne sürülmüş; Özer, Ekim 2024'te gözaltına alındıktan sonra tutuklanmış (Yeşildal, 2024) ve İçişleri Bakanlığı tarafından görevden uzaklaştırılan Özer'in yerine kayyım atanmıştır (BBC, 2025a).

Sonuç

Kürt Hareketi'nin ana dinamosunu bugünkü DEM Parti ve onun HEP'e kadar geriye giden bir geçmiş partileşme serüveni oluşturmaktadır. Son dönemde kurucuları ve yöneticileri Kürtlerden oluşan HAK-PAR ve HÜDA-PAR, farklı ideolojik zeminlerde yer almakla birlikte henüz yeterince seçim ve sandık kurumsallaşmasını yaşayabilmiş sayılmazlar. Kürt Hareketi, ilk parlamenterlerine, -partiler boyutunda- 1987 Genel Seçimleri ile SHP listelerinden seçime girerek 1989'daki istifaların ardından 7 Haziran 1990'da kurulan Halkın Emek Partisi (HEP) ile kavuşmuştur. Geneldeki dolaylı başlangıç yerelde de 1995 yerel seçimleri sonrası başka partilerden geçişlerle kendini göstermiştir.

1980’lerde PKK’nın şiddet eylemleri ve saldırıları 1980’lerin sonlarından itibaren Kürt Hareketi’nin sivil alanda örgütlü mücadelesini beraberinde getirmiştir. Bu örgütlü mücadelede “halk” ve “demokrasi” sözcüklerinden türetilen parti isimleri ve vurgular, ideolojik mücadele alanına meşruiyet kazandırılması amacı açısından önemsenmiştir. Ancak Kürt Hareketi’nin, demokratik siyaset araçları kullanmaya yönelik yoğun çabasına karşın anayasa ve yasalara aykırı eylemleri itibarıyla ve PKK ile olan irtibat ve iltisakına dair göstergeler, sivil ve demokratik siyaset zemininde çeşitli biçimlerde kesintilere uğramıştır. Buna rağmen partileşme, sandığa gitme, seçimlere girme, aday olma, temsil sağlama gibi demokratik sistem araçlarında ısrarcı olunmaya devam edilmiştir.

Kürt Hareketi, SHP ile ulusal düzeyde elde etmeye başladığı siyasal temsiliyetini, süreç içerisinde SHP ile yerel boyuta da taşıyabilmiş ve CHP ile yerelde ve cumhurbaşkanlığında dolaylı ve doğrudan iş birlikleri yürütme ile devam ettirebilmiştir. Bu bakımdan Kürt Hareketi, genelde ve yerelde merkez solla seçim iş birliklerini sağlama konusunda bugüne kadar önemli tecrübeler biriktirmiştir. Bu açıdan neredeyse 40 yıla dayanan Kürt Hareketi’nin temsil mücadelesinde sol, Kürt Hareketi partilerinin Türkiye’de sağa göre daha rahat iş birliği yapabileceği ideolojik alanı ve yakınlaşmayı sağlamıştır. Dahası Mehmet Ali Birand’ın deyişiyle; “solun da solu” partileri ile de Kürt Hareketi’nin dirsek teması, elbette sürekli olarak ve çeşitli biçimlerde bugüne kadar devam etmiş; EMEP ve Yeşil Sol Parti, bu durumun son belirgin örneklerini sunmuştur.

Kürt Hareketi, son 40 yıldır neredeyse tüm yerel ve genel seçimlere katılmaya devam etmiş, dolaylı ve doğrudan ittifaklar gerçekleştirmiş ve temsili geniş tutacak çoğulcu tercihlere önem vermiştir. 1990’larda %5’i bulmayan toplumsal destek, 2000’lerden itibaren tedrici bir yükseliş trendine geçmiş, 30 Mart 2014 ve 7 Haziran 2015 seçimlerinde oy oranları ve elde edilen temsil bakımından yerelde ve genelde en yüksek başarı seviyelerine ulaşılmış ve ulusal baraj sorunu gündemden çıkarılmıştır. Buradan mütevellit siyaset yasaklarından kayyımlara, tutuklamalardan parti kapatma davalarına kadar çeşitli süreçler tekrarlanmaya devam etse de günümüz Türkiye’sinde artık Kürt Hareketi, Türk siyasal hayatının ve Türk demokrasi tarihinin köklü siyasal hareketlerinden biri olarak yerini almış ve bu siyasal tecrübe, daha çokça gündem olmaya aday görünmektedir.

Kaynakça

- Akça, İ. & Özden, B. A. (2019). *Türk Siyasal Hayatından Portreler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Akyüz, A. (2023, Ocak-Şubat). CHP'nin Yakın Tarihi. *Marksist Teori*, (55), <https://www.marksistteori6.org/133-marksist-teori/sayi-55-ocak-subat-2023/1122-chp-nin-yak-n-tarihi.html>
- Al Jazeera Türk (2013, 26 Aralık). 1990'larda Kürt siyasi hareketi. <https://www.aljazeera.com.tr/dosya/1990larda-kurt-siyasi-hareketi>
- Al Jazeera Türk (2015, 23 Haziran). Yemin krizinden bugüne Kürt siyasi hareketinin Meclis macerası. *YouTube*, <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=TUHGxhnrnqg>
- Bakan, S. & Yıldırım, U. T. (2021). Kürdistan İşçi Partisi (PKK-Partiya Kareren Kurdistane-). (A. Baharççek, G. Tuncel ve O. Ağır (ed.)), *Terör ve Propaganda* içinde (s. 211-253). Nobel Yayıncılık.
- Başkan, F. & Güney, A. (2012). Turkey's June 2011 Parliamentary Elections. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 14(1), 165-174.
- Bayer, Y. (2021, 30 Eylül). CHP'nin Kürtlerle İlişkisi. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/yalcin-bayer/chpnin-kurtlerle-iliskisi-41906297>
- Bayır, B. (2023, 12 Ekim). Kürt siyasi partileri: 1991'den bugüne 11 parti kuruldu 5 partiyi AYM kapattı. <https://medyascope.tv/2023/10/12/kurt-siyasi-partileri-1991den-bugune-11-parti-kuruldu-5-partiyi-aym-kapat-ti-yesil-sol-parti-yonunu-ariyor/>
- BBC (2016, 3 Kasım). DBP'nin kayyum atanan belediyeleri. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37858813>
- BBC (2023, 11 Aralık). Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi'nin kısa adı DEM Parti oldu. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c4n5gx4z1eeo>
- BBC (2024a, 15 Mayıs). Kobani davasında Selahattin Demirtaş'a 42 yıl, Figen Yüksekdağ'a 30 yıl 3 ay hapis cezası verildi, Kışanak tahliye oldu. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cd1dd951273o>
- BBC (2024b, 4 Kasım). Ahmet Türk: Yerine üç kez kayyum atanan Kürt siyasetçi. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cj9n32gk2w9o>
- BBC (2025a, 7 Mart). Ahmet Özer hakkındaki iddianame kabul edildi, 15 yıla kadar hapis cezası isteniyor. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cj0j2rg8g66o>
- BBC (2025b, 20 Mart). İmamoğlu'na 'terör' soruşturmasına gerekçe gösterilen 'kent uzlaşısı' nedir?. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c05my822qzqo>
- Bianet (2013a, 30 Ekim). Yerel Seçimlerde Partiler ve Kazandıkları Belediye Başkanlıkları. <https://bianet.org/haber/yerel-secimlerde-partiler-ve-kazandiklari-belediye-baskanliklari-113476>

- Bianet (2013b, 30 Ekim). DTP’nin kısa tarihi. <https://bianet.org/haber/dtp-nin-kisa-tarihi-118826>
- Bianet (2013c, 31 Ekim). 15 yıl önce DEP’lilerin tutuklanması. https://bianet.org/haber/15-yil-once-dep-lilerin-tutuklanmasi-117355#google_vignette
- Bianet (2024, 17 Mart). Bir kanlı Newroz hikayesi: 1992, Cizre. <https://bianet.org/yazi/bir-kanli-newroz-hikayesi-1992-cizre-293153>
- Bozarslan, M. (2023, 7 Aralık). HEP’ten HDP’ye Kapatılan Kürt Partileri. VOA, <https://web.archive.org/web/20210320134940/https://www.amerikaninsesi.com/a/hepten-hdpye-kapatilan-kurt-partileri/5820797.html>
- Bulut, F. (2022, 14 Mayıs). Ahmet Türk ile geçmiş ve gelecek üzerine siyasi bir söyleşi (1). *Independent Türkçe*, <https://www.indyturk.com/node/509331/t%C3%BCrk%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/ahmet-t%C3%BCrk-ile-ge%C3%A7mi%C5%9F-ve-gelecek-%C3%BCzerine-siyasi-bir-s%C3%B6yle%C5%9Fi-1>
- Celep, Ö. (2010). Turkey’s Radical Right and the Kurdish Issue: The MHP’s Reaction to the “Democratic Opening”. *Insight Turkey*, 12(2), 125-142.
- Celep, Ö. (2018). The moderation of Turkey’s Kurdish left: the Peoples’ Democratic Party (HDP). *Turkish Studies*, 19(5), 723-747.
- Celep, Ö. (2023). Türkiye Kürt Solunun Türkiyelileşmesi: Halkların Demokratik Partisi (HDP). (A. Çarkoğlu, E. Erdoğan & M. Moral) (eds.), *Türkiye Siyasetinin Sınırları: Siyasal Davranış, Kurumlar ve Kültür (Ersin Kalaycıoğlu’na Armağan)* içinde (s. 417-438). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Celep, Ö. (2024). The Turkey-ification of Turkey’s Kurdish Left. In, *Fragments of Repression and Resistance: A.K.P. Rule in Turkey* (p. 251-274). Peter Lang.
- CHP (2018, 16 Nisan). Doğu ve Güneydoğu Raporu – 1989. <https://chp.org.tr/yayin/dogu-ve-guneydogu-raporu-1989/Open>
- Cumhuriyet (1992, 3 Kasım). <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/192/1992/11/3/4>
- Çınar, K. (2024). The 2024 local elections in Turkey: a critical juncture for Turkish democracy?. *South European Society and Politics*, 29(1), 109-134.
- Çiçek, E. (2013, 20 Aralık). Şırnak’ta 1992’de Neler Oldu?. *Bianet*, <https://bianet.org/haber/sirnak-ta-1992-de-neler-oldu-152201>
- Diken (2017, 21 Şubat). Tutuklu HDP’li vekil sayısı 13’e çıktı: Baluken yeniden cezaevinde. <https://www.diken.com.tr/tahliye-edilen-hdpli-baluken-yeniden-tutuklandi/>
- Dural, A. B. (2016). Kürt Sorunu Türkiye’nin Tek Başına Çözebileceği Bir Olgu Değil. (İ. Vurucu & F. Kargioğlu (ed.)), *Yeni Nesil Ülkücüler, Kürt Sorunu ve MHP Üzerine* içinde (s. 85-118). Karaağaç Yayınları.

- Dural, A. B. (2013). Domestic and international factors of ethnic violence: PKK movement until 2005. *Management and Education*, 9(4), 7-13.
- Erciyas, S. & Baykal, A. (2018). 2004'ten 2019'a Yerel Seçimler. *Kriter*, (29), <https://kriterdergi.com/dosya-ak-parti-ve-yerel-yonetimler/2004ten-2019a-yerel-secimler>
- Erdem, F. H. (2019). 31 Mart Seçimleri ve Kürtler. *Şarkiyat*, 11(3), 1547-1565. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.670203>
- Ertugay, F. & Mursül, D. (2020). Relationship between Political Parties-Voters in Turkey: Voter Behaviour in 24 June Elections. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(21), 34-55.
- Evrensel (2001, 18 Mart). Kapatılan DEP, DEHAP ve HADEP'in genel başkanları: Asla başarılı olamazlar. <https://www.evrensel.net/haber/428396/kapatilan-dep-dehap-ve-hadepin-genel-baskanlari-asla-basarili-olamazlar>
- Evrensel (2023, 23 Kasım). Yargıtay, HEDEP "HADEP"e benziyor diye isim değişikliğini reddetti. <https://www.evrensel.net/haber/504136/yargitay-hedep-hadepe-benziyor-diye-isim-degisikligini-reddetti>
- Göktaş, K. (2013, 3 Nisan). SHP'nin Kürt Raporu. *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/guncel/452/shp-nin-kurt-raporu>
- Hatipoğlu, Ö. V. (1992). *Bir Başka Açıdan Kürt Sorunu*. Ankara: Mesaj Yayın.
- Hürriyet (2003, 13 Mart). HADEP kapatıldı. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hadep-kapatildi-38550818>
- Hürriyet (2006, 8 Ekim). Dağda silah tutacağına düz ovada siyaset yap-sın. Şükrü Küçükşahin, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dagda-silah-tutacagina-duz-ovada-siyaset-yapsin-5219661>
- Hürriyet (2010, 5 Ocak). 'PKK'ya siyaset yolu açılsın'. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/pkky-siyaset-yolu-acilsin-13382736>
- İHD (İnsan Hakları Derneği) (2003, 13 Mart). HADEP de kapatıldı. <https://www.ihd.org.tr/hadep-de-kapat/>
- İlke Haber (2012, 21 Ekim). Ahmet Türk'ün hayatını değiştiren konferans!. <https://www.ilkehaber.com/haber/ahmet-turkun-hayatini-degistiren-konferans-24022.htm>
- İnternet Haber (2019, 5 Şubat). Abdullah Öcalan partinin logosunu İmralı'da çizmiş. <https://www.internethaber.com/abdullah-ocalan-partinin-logosunu-imralida-cizmis-1585940h.htm>
- Kamer, H. (2018, 4 Kasım). HDP'nin 9 milletvekilinin tutuklanmasının ikinci yılı: Sosyal medyada tepki ve Diyarbakır'da basın açıklaması. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-46088912>
- Kamer, H. (2020, 4 Kasım). Selahattin Demirtaş'tan tutukluluğunun 4. yılında mesaj: Direniyoruz, başarıyoruz, kazanıyoruz. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54814502>

- Kamer, H. (2024, 1 Ekim). Kürt siyasi hareketinin Meclis’te temsili: HEP’ten DEM’e neler yaşandı?. *BBC News*, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cx25914w693o>
- Kasapoğlu, Ç. (2016, 20 Mayıs). 1994’te dokunulmazlıkları kaldırılan eski DEP’liler: Kürt siyasetine fırsat tanınmadı. *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160520_eski_dep_dokunulmazlik
- Kaynar, M. K., vd. (2007). *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri: 1923-2006*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kiriş, M. H. & Gül, H., 2008, Yarının Siyasetinin İzleri: 29 Mart Yerel Seçimleri Sonrası Siyasette Kimlik, Hizmet ve İdeoloji Eksenli Kırılma. *Toplum ve Demokrasi*, 2(4), Eylül-Aralık, 139-150.
- Medyascope (2025, 19 Mart). İmamoğlu’na operasyon: Kent uzlaşısı nedir?. <https://medyascope.tv/2025/03/19/imamogluna-operasyon-kent-uzlasisi-nedir/>
- Milliyet (2008, 12 Haziran). DTP, kalelerinde oy kaybına uğradı. <https://web.archive.org/web/20080507113243/http://www.milliyet.com.tr/2007/07/31/siyaset/siy14.html>
- NTV (2011, 22 Haziran). Hatip Dicle’nin milletvekilliği düştü. <https://web.archive.org/web/20150128112813/http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25225443>
- NTV (2024, 22 Ekim). Bahçeli’den Öcalan çağrısı: Meclis’e gelsin DEM grubunda silah bırakıldığını ilan etsin. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/devlet-bahceliyeni-cozum-surecine-degil-ortak-akla-ihhtiyac-var,eQxj8pg-y1USsBPoswfiHhg>
- Okutan, M. Ç. (2021). Siyasal Partiler. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* içinde (s. 16). TÜBİTAK Yayın.
- Özkan, M. (2020). Temsilî Demokrasiden Demokratik Temsile: Pitkin’i Yeniden Düşünmek. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, (58), 55-83.
- Özsökmenler, Y. (2014, 26 Mart). Kürtlerin Yerel Yönetim Deneyi. <https://demokratikmodernite.org/kurtlerin-yerel-yonetim-deneyi/>
- Rudaw (2022a, 2 Mart). HDP’den DEP açıklaması: Demokratik siyasete yönelik saldırının üzerinden 28 yıl geçti. <https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/020320223>
- Rudaw (2022b, 6 Haziran). Leyla Zana, Orhan Doğan, Ahmet Türk’e idam isteyen DGM Başsavcısı öldü. <https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/turkey/06062022>
- Rudaw (2025, 27 Şubat). DEM Parti heyetinin Öcalan’la görüşmesi bitti, heyet yola çıktı. <https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/turkey/2702202511>
- Sağlar, F. (2023, 23 Mart). Memleketime bahar gelecek!. Birgün, https://www.birgun.net/makale/memleketime-bahar-gelecek-425801#google_vignette

- Sayın, A. (2022, 31 Mart). Seçim Yasası: Baraj yüzde 7'ye indi, seçim kurullarında kıdemli hakimin görev almasına son verildi. *BBC News Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-60925836>
- Sendika.org (2007, 2 Haziran). Seçime bağımsız girecek “Bin Umut Adayları” tanıtıldı. <https://sendika.org/2007/06/secime-bagimsiz-girecek-bin-umut-adaylari-tanitildi-13724>
- Somer, M. (2016). *Sosyal Demokratlar ve Türkiye’de Kürt Sorunu*. Ankara: Bencekitap.
- Sol (2011, 13 Haziran). Emek Özgürlük ve Demokrasi Bloku 36 vekil çıkardı. <https://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/emek-ozgurluk-ve-demokrasi-bloku-36-vekil-cikardi-haberi-43508>
- Sol (2018, 30 Ağustos). AKP’nin kayyum atadığı DBP’li belediye sayısı 95’e yükseldi. <https://haber.sol.org.tr/turkiye/akpnin-kayyum-atadigi-dbpli-belediye-sayisi-95e-yukseldi-246432>
- Tekdemir, Ö. (2016). Radikal Plüralist Demokratik Parti Olarak HDP’nin “Başka Türkiye” Önerisi: Hasım Politikası, Agonizm ve Popülizm. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(4), 1211-1240. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002429
- TBMM (2025a). Milletvekilliği sona erenler. <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili/milletvekilligi-sona-erenler>
- TBMM (2025b). 28. dönem milletvekilleri sandalye dağılımı. <https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi>
- Tuncer, E. (2007). 22 Temmuz Seçimleri: Genel Bir Değerlendirme, *Toplum ve Demokrasi*, 1(1), Eylül-Aralık, 135-146.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı (2009, 14 Mayıs). 29 Mart 2009 Yerel Seçim Sürecine İlişkin Özel Raporu. Ankara, <https://file.setav.org/Files/Pdf/29-mart-2009-yerel-secimler-ozel-raporu-turkiye-insan-haklari-vakfi.pdf>
- Uğuroğlu, O. (2025, 17 Nisan). Kent Uzlaşısı, DEM ve Af. *Yeniçağ*, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kent-uzlasisi-dem-ve-af-905997h.htm>
- Utucu, S. B. (2025, 19 Mart). Ekrem İmamoğlu’nun gözetimi nedenlerinden biri olan ‘kent uzlaşısı’ nedir ve DEM Parti ile ilgisi ne?. *Euronews*, <https://tr.euronews.com/2025/03/19/ekrem-imamoglundun-gozalti-nedenlerinden-biri-olan-kent-uzlasisi-nedir>
- Uysal, A. & Toprak, O. (2013). *Particiler: Türkiye’de Partiler ve Sosyal Ağların İnşası*. 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yenişafak (2013, 28 Mart). İşte CHP’nin 1989 Kürt raporu. <https://www.yenisafak.com/gundem/iste-chpnin-1989-kurt-raporu-504140>
- Yenişafak (2015). Haziran 2015 Genel Seçimi Kazananlar Listesi. <https://www.yenisafak.com/secim-2015/milletvekili-dagilimi>

- Yeşildal, Z. (2024, 30 Ekim). Esenyurt Belediye Başkanı Ahmet Özer tutuklandı. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/esenyurt-belediye-baskani-ahmet-ozer-pkk-kck-silahli-teror-orgutu-uyesi-olmak-sucundan-tutuklandi/3379919>
- Yılmaz, B. & Çemrek, M. (2023). Avrupa: Dün, Bugün ve Yarına Dair. C. Dinç (Ed.), *Avrupa 2023: Siyaset, Güvenlik, Göç, Terör ve Dış İlişkiler* içinde (s. 1-19). Nobel Yayınları.
- YSK (2014). 12. Cumhurbaşkanlığı Seçimi. https://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_d_Genel.pdf